

АЛГЕБРА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА, АБО БУТТЄВИЙ УСТРІЙ ЛЮДСЬКОГО СВІТУ

У статті піддано критиці поширений у вітчизняному правознавстві поелементний підхід до розуміння верховенства права та на основі аналізу широкого кола філософської і філософсько-правової літератури, зокрема зарубіжної, обґрунтовано нерозривний онтологічний та аксіологічний зв'язок верховенства права з людським буттям та невідчужуваними правами людини.

Ключові слова: алгебра, верховенство права, людське буття, права людини, концепції прав людини, саморегуляція, публічні блага, трансцендентальний обмін.

Постановка проблеми. Серед безлічі проблем буття права саме до «алгебраїчного» типу його феноменів належать *дійсність, властивості і природа права* в цілому, те, *чим та як* воно є насправді, у який спосіб пов'язане з людиною та людським світом. У найбільш концентрованому вигляді усі ці, а також безліч споріднених з ними інших питань можна звести в одну узагальнену проблему *обґрунтування верховенства права*. Остання ж, як переконує всебічний її аналіз, навіть у парадигмальних межах однієї і тієї самої пізнавальної традиції, не кажучи уже про різні і тим більше протилежні її альтернативи, вирішується по-різному з погляду філософсько-методологічного інструментарію та допоміжних пізнавальних засобів [3, с. 162–175]. Водночас переважна більшість цих версій доповнюють одна одну і так чи інакше пов'язані з обґрунтуванням буття прав людини як ядра, основи права [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Ступінь наукової розробки проблеми. Ще не так давно М. І. Козюбра писав про верховенство права як про явище, практично неосмислене у вітчизняній теоретичній юриспруденції [13, с. 10]. Практично тоді ж С. П. Головатий аргументовано вказував на причини такого стану речей. Серед них чи не найголовнішою, на його думку, була і залишається властива величезній більшості вчених-правознавців України «вперта

прихильність до позитивістського догматизму» [14, с. 8–27; 15, с. 96–113]. Тим не менше з тих пір актуальність проблем верховенства права з року в рік ставала дедалі зловідомішою, а кількість літератури про цей феномен і методологічних підходів до його пізнання на вітчизняних теренах і не тільки зросли в геометричній прогресії.

Чи не найпоширенішим в Україні з часу появи у вітчизняному правознавстві категорії *верховенство права* донині є так званий *поелементний* підхід до його пізнання. Не буде перебільшенням назвати «хрещеним батьком» цього підходу в Україні авторитетного вітчизняного правознавця П. М. Рабіновича. На основі аналізу рішень ЄСПЛ, які аргументувалися посиланням саме на верховенство права, він виокремив близько півтора десятка елементів останнього [16]. О. М. Луців віднайшов у рішеннях ЄСПЛ ще майже 10 інших елементів верховенства права [17, с. 40–50]. М. І. Козюбра, який, на нашу думку, не поділяє поелементного підходу та критикує його, тим не менш зазначає, що можна нарахувати мало не сотню елементів верховенства права [18, с. 8].

П. М. Рабінович, класифікуючи сучасні вітчизняні концепції права, побудовані на засадах поелементного підходу, відповідно до домінуючої типології праворозуміння, поділяє їх на такі чотири групи: 1) природно-правові концепції;

* Нерідко вживаним у сучасній українській мові терміном «алгебра певного явища» у його переносному сенсі позначають те, що, на відміну від чогось простішого, є незрівнянно складнішим феноменом, містить у собі значні труднощі для його адекватного сприйняття та розуміння, здійснення чи втілення у життя тощо [1, с. 20]. До прикладу, ще з часу Великої Французької буржуазної революції повалення революціонерами старої політичної еліти кваліфікують як арифметику революції, а утвердження нових суспільних цінностей та ідеалів і побудова відповідно до них нового суспільного ладу – як алгебру революції [2, с. 446–448].

** Хоч автори статті брали участь у Науково-практичній конференції «Верховенство права та місцеве самоврядування», що відбулась 16 грудня 2016 р. в НаУКМА, за підтримки проекту Центру дослідження верховенства права та Академії Фольке Бернадотта (Королівство Швеція), запропонована ними публікація має філософсько-правовий характер і виходить за межі прикладної спрямованості конференції, якій присвячена друга половина цього випуску «Наукових записок НаУКМА. Юридичні науки». Тому редколегія вирішила розмістити статтю окремо, – відкриваючи нею зміст випуску.

2) легістсько-позитивістські концепції; 3) соціологічно-позитивістські концепції; 4) комплексні (змішані) концепції [3, с. 164–165]. Він же резюмує, що поелементний підхід до з'ясування сутності верховенства права, незважаючи на свою начебто простоту й доступність для розуміння, все ж має «принаймні одну істотну ваду, а саме: його використання завідомо унеможливує уніфіковану інтерпретацію цього явища (і відповідного поняття) – внаслідок, насамперед, плюралізму поглядів на природу права» [3, с. 166].

Поелементний підхід до з'ясування феномену верховенства права містить у собі, як мінімум, ще один принциповий недолік, а саме, зосереджуючи увагу на рисах зовнішньої проявленості його, він залишає поза полем зору дослідника його внутрішні (іманентні) властивості, іншими словами – природу верховенства права.

В Україні, як і серед зарубіжних учених, має місце й світоглядно та методологічно інший, так званий *інтегративний* підхід до розуміння та пізнання феномену верховенства права. Найбільш яскравими та послідовними представниками його є не менш авторитетні правознавці *М. І. Козюбра*, *С. П. Головатий* та *С. В. Шевчук*. Як відомо, основоположником цього підходу став ще у XIX ст. професор Оксфордського університету *А. Дайсі*. Він виклав своє розуміння верховенства права у праці «Вступ до вивчення конституційного права». Його квінтесенція полягає в тому, що: 1) верховенство права є прямим наслідком вроджених прав особи, а не конституційної фіксації цих прав; 2) верховенство права – надійний запобіжник державному свавіллю і 3) верховенство права означає рівність усіх членів соціуму перед законом [19, р. 109–110, 112, 145].

С. П. Головатий як принциповий прихильник та продовжувач підходу *А. Дайсі* до розуміння верховенства права у своєму фундаментальному тритомному дослідженні цього феномену та в наступних працях послідовно проводить думку про те, що *the Rule of Law* належить сприймати не інакше як інтегральний термін, покликаний відобразити в узагальненому вигляді сукупність ідеалів, принципів, інститутів, механізмів та процедур, які є суттєвими для захисту людини від свавілля державної влади. Він резонно зауважує, що з часу *А. Дайсі* верховенство права як інтегральний юридичний принцип у процесі своєї еволюції збагатилося новими універсальними ідеями, котрі стали на цей час його важливими елементами. *С. П. Головатий* резюмує, що верховенство права є живою і динамічною концепцією, а тому в принципі неможливо скласти

вичерпний перелік таких елементів [20, с. 61–62; 21, с. 164–168].

Підхід *М. І. Козюбри* до розуміння феномену верховенства права суттєво еволюціонував. Зокрема, нині він стверджує, що «для розуміння верховенства права найбільш продуктивним є тлумачення його як певної суми щільно переплетених між собою принципів, які разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а тому є необхідними для будь-якого демократичного суспільного устрою» [18, с. 7]. Водночас, на думку *М. І. Козюбри*, верховенство права нерозривно зв'язане, як і право в цілому, з правами людини та відзначається буттєвою укоріненістю у соціумі [22, с. 3–9]. Тобто, окрім суто зовнішніх проявів та ознак *М. І. Козюбра* вбачає наявність у верховенства права також його внутрішньої сторони, іншими словами, іманентної природи.

Ще один яскравий представник інтегративного підходу в Україні *С. В. Шевчук* також розрізняє у верховенстві права як формальний, так і матеріальний (органічний) аспекти. Тлумачення ним формального аспекту розуміння верховенства права загалом збігається з його тлумаченням *С. П. Головатим*. Матеріальний же (органічний) аспект верховенства права, на думку *С. В. Шевчука*, стосується ціннісних та моральних критеріїв права, його відповідності правам і свободам людини [23, с. 180–181].

Тобто, більшість вітчизняних правознавців та традицій правопізнання зводять розуміння ними верховенства права до тих чи тих не суттєво відмінних між собою наборів елементів, інгредієнтів та інших складових цього феномену, що стосуються переважно зовнішніх, формальних ознак верховенства права. Це спрощений, *арифметичний* підхід до його розуміння. Його прибічниками є зазвичай вчені юристи-позитивісти. В своїй основі цей підхід хвибує не просто механістичною односторонністю, а нерозумінням виняткової складності та динамічності верховенства права як соціального конструкту, його антропосоціокультурної природи.

Представники іншого, евристично незрівнянно перспективнішого – інтегративного – підходу до розуміння верховенства права пропонують, як було показано, вбачати у ньому поряд з формальними і його матеріальні (органічні, субстантивні) аспекти. Вони атрибутивно пов'язують верховенство права з правами людини безпосередньо у їхніх невичерпних конкретних проявах.

Саме такий філософсько-методологічний підхід до розуміння верховенства права сповідує і ЄСПЛ [24].

Цей підхід також знайшов відображення і у Доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні наприкінці березня 2011 р. [25, с. 172–182]. У ній, зокрема, зазначено: «Дотримання верховенства права і дотримання прав людини не обов'язково є синонімами. Проте великою мірою ці обидві концепції збігаються між собою...» [25, с.180]. До нових викликів верховенству права Венеційська комісія віднесла такий: «Сутність верховенства права як керівного принципу в плані майбутнього має бути розширено так, щоб охопити не лише ділянку співпраці між державою і приватними суб'єктами, а й діяльність приватних суб'єктів, можливості яких порушувати особисті права є такими ж, як і можливості органів державної влади» [25, с.182].

Серед загальних висновків Венеційської комісії щодо зазначеної Доповіді резюмується: «Поняття “верховенство права” не набуло свого опрацювання в юридичних текстах і в практиці такою ж мірою, як інші підвалини Ради Європи – “права людини” та “демократія”» [25, с. 182]. Це не тільки принципово важливе оціночне судження для усього європейського та західного правознавства, а й дуже вагомий і зобов'язувальний висновок, у тім числі і для вітчизняної правової науки.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати передусім матеріальний (субстантивний, внутрішній) аспект верховенства права, розкрити його роль та місце у буттєвому устрої людського світу, іншими словами, збагнути *природу* верховенства права, тобто, його *алгебру*.

Реалізація цієї мети передусім вимагає вирішення таких завдань: з'ясування онтологічної укоріненості верховенства права; розкриття буттєвого примату блага (потреб) людини стосовно її прав; доведення такої ж першості прав людини порівняно з її обов'язками; висвітлення обов'язковості врахування індивідом життєвих потреб Іншого.

Основоположною методологічною засадою для розв'язання сформульованих завдань може бути антропосоціокультурний підхід до дослідження проблеми, оскільки саме таким феноменом є право як родове явище щодо його верховенства як явища видового. З іншого боку, оскільки право згідно з антропосоціокультурною традицією правопізнання – це основоположний (потребовий) спосіб співбуття індивідів у соціумі, воно належить до буттєвих феноменів. Тому безпосереднім методологічним інструментом розв'язання цих завдань може стати практична філософія, передусім німецька прак-

тична філософія як її найрозвинутіша частина, основним предметом дослідження якої є *буттєва фактичність людського світу*.

Метою практичної філософії, за словами одного з фундаторів та найяскравіших представників цього пізнавального напрямку *Т. Ренча*, є пошуки відповідей на фундаментальне питання: як взагалі можливий людський світ? [26, с. 99, 104]. В іншому розділі цієї ж праці, у підрозділі «Призначення людини» він уточнює вищезазначене фундаментальне питання таким чином: «Як узагалі можливі (людські. – *П. П., Р. Г.*) практичні смислові проекти?» [26, с. 220]. І сам відповідає на нього: «Автономія і комунікативна солідарність уможливають людський образ смислу життя; вони так конституують призначення людини, адже називають смислові *умови її життя*» [26, с. 226].

Перша з цих умов – **автономія** – згідно з тим, як бачить її практична філософія, є **конституентом смислу** життя. Вона наповнюється сенсом не «згори», а з буттєвої фактичності [26, с. 226]. Іншими словами, щоб людина могла реалізувати смислові проекти, передусім вона повинна бути. Другу умову, продовжує *Т. Ренч*, «можна позначити як покладання (індивіда. – *П. П., Р. Г.*) на ближніх і їхню допомогу. Я називаю його, – резюмує автор, – практичним горизонтом *комунікативної солідарності*» [26, с. 227]. Реалізація цих обидвох атрибутивних смислових умов життя людини, згідно з пізнавальною традицією практичної філософії, і породжує невід'ємні права людини. Але як саме це стосується верховенства права та яка природа цих людських прав у людському житті? Різні пізнавальні традиції по-різному відповідають на ці запитання.

Так, один з видатних сучасних представників доктрини природного права і прав людини *Р. Алексі*, як відомо, класифікував версії доказування *прав людини*, а через них і *верховенство права*, на *слабкі і сильні* [27, с. 12]. Він вважає достатнім навіть *слабке дискурсивне обґрунтування* існування прав людини [28, с. 28]. Проте цю його позицію у сучасній науковій літературі піддають аргументованій критиці [4, с. 28; 5; 29, с. 41]. Як на головний недолік доказування невід'ємних прав людини *Р. Алексі* його опоненти вказують на те, що у його аргументативному дискурсі ці права не пов'язані із соціальною реальністю, їх існування визначається лише абстрактно, тільки раціональним дискурсом. Експлікативно-екзистенційний метод *Р. Алексі* не дає змоги побачити *атрибутивний взаємозв'язок* між людиною та її правами, тому він не може забезпечити належного обґрунтування цих прав.

Значно поширеніші серед прихильників доктрини невід'ємних прав людини та верховенства права їх обґрунтування, що базуються на *парадигмі егалітаризму та справедливості*. Як зазначають багато її прихильників, в основі цієї парадигми лежить **пояснення всіх прав людини як її моральних прав**. Відповідно до філософсько-методологічних вимог парадигми егалітаризму і справедливості, *підлягають необхідному захисту основні потреби людини*, що забезпечують її буття як людини. *Базисний характер* цих потреб людини ніби зумовлює той факт, що у людини на цій підставі з'являється *право* на хоча б певний мінімум забезпечення її потреб, іншими словами, *право на право* [30].

Інші теорії справедливості, що також сповідують парадигмальні *моральні критерії*, розуміють *права людини як рівні можливості* на соціально справедливий (егалітарний) розподіл благ [31; 32]. У цьому випадку розуміння прав людини як рівної міри свободи іде значно далі, ніж просто як її вроджені права на забезпечення основних буттєвих потреб. Проте і в цьому випадку поза полем зору дослідника залишаються питання, *хто саме та чому саме і яким саме чином* повинен забезпечити людині це її **право, що саме** робить *таким* чином зрозумілі **права людини дійсними правами** та щодо кого? Як конкретні уявлення про соціальну в цілому та перерозподільну зокрема справедливість, помножені на конкретно-історичне її розуміння, корелюють з *універсальністю прав людини*?

Відомі німецькі філософи права *Г. Ломанн* та *Ш. Госенат*, що спеціалізуються на дослідженні верховенства права, прав людини та її свобод, на усі вищесформульовані питання обґрунтували негативні відповіді. Вони переконливо показали, що з наявності буттєвих потреб у людини її право на їх задоволення ще не можна обґрунтувати, тому що тільки з цього факту невідомо, хто повинен людині задовольнити ці потреби, якщо мислити в антропосоціокультурній парадигмі. Однак чи не найголовніше полягає в тому, що з чистого *права вимоги* людини щодо певної власної *можливості* і потреби її задоволення ще зовсім не впливає *обов'язковість* її адекватного сприйняття і задоволення іншими людьми [33, с. 23–24]. Аналогічної позиції дотримується і *Я. Корнаї* [34, с. 82–83].

З цієї, здавалося б, безвихідної філософсько-методологічної ситуації евристично продуктивний вихід запропонували представники *другої хвилі реабілітації практичної філософії*, що розпочалася на Заході, насамперед у ФРН у 1980-х рр.

Вони по-новому переформулювали *основне питання практично-філософського дискурсу*. Відношення *прав* людини до її *обов'язків* вони запропонували розглядати у контексті фундаментальніших відносин між *благами* та *людським буттям* [35, с. 214–256; 36; 37; 38; 39; 40]. Іншими словами, *вони побачили у дійсності онтологічний та аксіологічний примат блага (потреб) щодо прав людини* й таким чином сформулювали основне питання практично-філософського дискурсу: *Як взагалі можливий людський світ?* Цей їхній фундаментальний для розуміння природи прав людини та верховенства права *головний висновок* можна розцінити як *другий коперніканський переворот у розумінні цих феноменів*.

А. Баумейстер щодо цього питання зауважує: *«І. Кант, і Апель з Хабермасом, і Ролз, пропонуючи різні процедури обґрунтування фундаментальних практичних принципів (чи фундаментальних норм), завжди допускають, найчастіше – прихованим чином, певні концепції блага. Причому мова йде не просто про негласне припущення таких концепцій, а про їхнє пріоритетне значення для раціональних процедур обґрунтування»* [41], втім числі й обґрунтування прав людини та верховенства права. Згідно з *Р. Фербером*, до процедур такого обґрунтування необхідно додати ще один дуже важливий аспект: *«безпосереднє чи опосередковане врахування життєвих потреб інших людей»* [42, с. 198]. Останнє твердження належить розцінити як ту вкрай необхідну пізнавальну ланку, якої раніше не вистачало для наукового обґрунтування *верховенства права і прав людини* з філософсько-методологічних позицій *парадигми трансцендентального обміну між людьми благами*.

Не можна не сказати, що останнім часом дедалі очевидніше знову починає заявляти про себе ще один підхід до обґрунтування існування прав людини та верховенства права, як і природного права загалом, з *онтологічних позицій*, хоча онтологію прав людини представники різних наукових шкіл розуміють по-різному [4, с. 28; 43, с. 146, 153]. Зокрема, відомий американський філософ *Ч. Пірс* показав, що квінтесенція онтології насправді міститься в емпірично обґрунтованій гіпотезі, що **все, укорінене в бутті, некероване ззовні**. Це Ч. Пірс доказав за допомогою своїх *логіки відносин та онтології відносин* [44, с. 97–98, 174; 45, с. 331; 46, с. 8]. Зокрема, він довів, що *людина ніколи не може бути визначена у поняттях власної індивідуальності*. Вона, навпаки, завжди *сконструйована Іншими*. Причому у цьому випадку Ч. Пірс розумів Інших не в об'єктивованому сенсі, а так, що *людина*

сприймає сама себе як особу, що проявляється у відношеннях щодо Інших на основі розуміння ролей цих Інших і навпаки, тобто, *співіснує у взаємодії* [44, с. 362–376].

На основі цього існування верховенства права та зв'язок його з правами людини можна обґрунтувати в **антропосоціокультурній традиції праворозуміння з позицій все тієї ж парадигми трансцендентального обміну благами між людьми**. Одним із найбільш відомих та послідовних зарубіжних прихильників саме такого парадигмального вирішення проблеми обґрунтування прав людини є відомий сучасний німецький філософ права Отфрід Гьоффе [47, с. 135–148; 48; 49; 50; 51, s. 713–737; 52; 53, с. 37–40]. В такому обміні атрибутивно наявна буттєва необхідність та фактична неминучість. Цей обмін спричинюється, як уже зазначено вище, обома атрибутивними умовами можливості людського світу, а саме буттєво сконструйованою атрибутивною націленістю людей на безперервну реалізацію ними власної автономної сутності та комунікативної солідарності. *Perpetuum mobile* цих одвічних устремлінь людей є їхні потреби у благах та життєва необхідність їх задоволення. Великий знавець цієї проблеми А. Г. Маслоу називав ці потреби *справжніми людськими потребами* [54]. Така їх кваліфікація вченим-класиком не метафорична, адже без їх задоволення людина як вид неможлива в принципі, тим більше неможлива людина-особистість. Власні потреби індивіда діють на нього як природна необхідність, тому на їхні вимоги він не може не зважати. Так відбувається символічний обмін свободи індивіда на його блага. Цей процес вирізняється буттєвою фактичністю та невинно відбувається у соціальному житті.

Частина з цих благ (людських потреб) у принципі неподільні, як, наприклад, безпека людини, держава, соціальна інфраструктура тощо, а інша частина – теоретично дискретна, проте насправді непосильна окремим індивідам (наприклад, екологічна безпека, інфекційна безпека тощо). Ті самі загальні блага, які тимчасово відносно могли б бути посильними окремим людям (освіта, охорона здоров'я тощо), вимагали б від них для їх забезпечення надзвичайних зусиль порівняно з тим, якщо б ці потреби вони задовольняли спільно з іншими людьми. До того ж такі надзвичайні зусилля окремих індивідів з особистого забезпечення загальних благ (спільних з іншими) швидко виснажили б їхні ресурсні можливості та перетворили б цих індивідів на звичайних людей. Тобто, природа загальних благ така, що вони можуть бути ефективно і найбільш повно

задоволені *тільки спільними зусиллями людей*, людським світом загалом.

Бувши умовами існування індивідів та збереження їхніх співтовариств, їхні *публічні потреби* апріорі наділені якостями *взаємних вимог*, що базуються не на моральних уявленнях про справедливість, а на дуальній антропосоціокультурній природі людини як істоти, що органічно поєднує в собі біопсихофізіологічне (індивідуальне) та антропосоціокультурне (суспільне) начала. Саме наявність незнищенних у парадигмальних межах людини як виду антропосоціокультурних трансцендентальних (взаємно проникнутих) потреб та породжуваних ними взаємних вимог людини до людини, до різних видів людських спільнот, які не лише атрибутивно потребують задоволення, а й фактично породжують трансцендентальний обмін *правом взаємних вимог* та вимагають створення таких самих взаємних можливостей їх задоволення, і є **основоположним доказом наявності у людини права на блага, іншими словами, вроджених людських прав**.

Проте О. Гьоффе зауважує, що навіть із посиланням на трансцендентальні потреби завдання легітимації прав людини та верховенства права ще не може бути виконане повністю. Необхідно, зазначає він, показати, що існують *суб'єктивні вимоги*, іншими словами, *суб'єктивні потреби* визнання відповідних інтересів Іншого [53, с. 37]. Хоча людина, розмірковує він, є потенційно суспільною істотою «від природи», вона тим не менше повинна сама *створити себе* як таку, активувати приховані потенційні суспільні якості, тому що *суспільство виникає тільки із взаємного визнання Одного Іншим та Всіма*. У цій місії правам людини і їх верховенству, згідно з О. Гьоффе, належить своя роль, яку неможливо замінити: перед самоствердженням, резюмує він, необхідно потурбуватися про **основоположні умови людського буття**. «Той гнів та характерна пристрасть, – продовжує О. Гьоффе, – якими супроводжується протест проти порушення прав людини, є справедливим саме тому, що, по-перше, мова іде про вроджені інтереси (у О. Гьоффе синонім слова **потреби**. – П. П., Г. Р.), визнання яких, по-друге, має характер вимоги» [53, с. 38]. І відразу ж ставить запитання: «На якій підставі я можу вимагати від інших визнання за собою безперечних інтересів?» [53, с. 38].

Відповідь на це запитання О. Гьоффе вбачає в очевидності кореляції між *правами* та *обов'язками*.

«Оскільки **права людини спираються на вимогу** (виділення наше. – П. П., Г. Р.), вони жодним

чином не є чи то взаємним подарунком, чи то подарунком із симпатії, співчуття чи на прохання. Йдеться про дію, що може відбутися лише за умови дії у відповідь: права людини можуть бути легітимовані на засадах взаємності (*pars-prototo*), тобто обміну. Накладає на себе людський *обов'язок* той, – резюмує О. Гюффе, – хто приймає від інших певні послуги, виконані лише за умови послуг у відповідь; і навпаки, він володіє людським правом, оскільки надає послугу, що надається лише за умови послуги у відповідь.

Ця ситуація є наявною там, де певний незаперечний інтерес може бути реалізований лише через взаємність. Отже, людина є у своєму виборі обмеженою там, де трансцендентальний момент пов'язаний з певним соціальним моментом, тобто там, де має місце вроджена взаємність або внутрішньо їй властива соціальність. Там, де інтереси стають такими, що ними не можна поступитися, і при цьому вони пов'язані із взаємністю, неможливість поступитися переходить і на взаємність; свобода вибору тут закінчується і не можна уникнути обміну» [53, с. 38–39; 55].

Таким чином, одержано *сильні докази* існування прав людини та верховенства права. Слід зазначити, що одним із перших серед прибічників антропосоціокультурної традиції праворозуміння *ідею права як системи пов'язаних зобов'язань*, які розглядають, з одного боку, як *право вимоги* та визнаються, з іншого, як *атрибутивне зобов'язання*, сформулював Б. Малиновський [56, с. 58]. Проте він не зумів чи не встиг цю ідею належним чином розвинути у розгорнуту концепцію.

Висновки. Людський світ (суспільство) є спонтанною фактичністю. Він можливий тільки як саморегулююча процесуальна система соціальної взаємодії індивідів з приводу трансцендентального обміну публічними благами на основі буттєво укорінених прав людини на них. Своєю чергою, права людини укорінені у співбутті людей щодо їх трансцендентального обміну публічними благами, апріорні, об'єктивні у розумінні їх як соціального конструкту та інтросуб'єктивні. Вони є породженням онтологічного й аксіологічного примату потреб людини стосовно її прав та зумовлені цими потребами, враховують буттєві потреби Іншого. Тільки обираючи задоволення публічних потреб, без чого людина є тільки психолого-біологічною істотою, вона стає суспільною істотою. Публічні потреби, як умови існування індивідів та збереження їхніх співтовариств, апріорі наділені якостями публічних вимог, що гуртуються не на моральних уявленнях про справедливість, а на дуальній антропосоціокультурній природі людини як істоти, що органічно поєднує в собі біопсихологічне (індивідуальне) та антропосоціокультурне (суспільне) начала. Саме наявність незнищених у парадигмальних межах людини як виду антропосоціокультурних трансцендентальних (взаємнопроникних) потреб та породжуваних ними взаємних вимог людини до людини, які не лише атрибутивно потребують задоволення, а й фактично породжують трансцендентальний обмін правом взаємних вимог та вимагають створення таких самих взаємних можливостей їх задоволення, і є основоположним доказом наявності людських прав та верховенства права.

Список літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2005.
2. Жан Жорес. Социалистическая история Французской революции. Том VI. Революционное правительство / Жан Жорес ; пер. с фр. под ред. А. В. Адо. – М. : Прогресс, 1983. – С. 446–448.
3. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні / П. Рабінович // Право України. – 2013. – № 9.
4. Горн Н. Права людини: філософське обґрунтування та юридичний вимір / Н. Горн ; [пер. з англ. Д. Вовка] // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2.
5. Horn N. Ein Führung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie / N. Horn. – 5. Aufl. – Heidelberg, München, Landsberg, Frechen, Hamburg, 2011.
6. Trebilcock M. J. Rule of Law Reform and Development: Charting the Fragile Path of Progress / M. J. Trebilcock, R. J. Daniels. – Cheltenham, 2008.
7. Neate F. The Rule of Law: Perspectives from Around the Globe / F. Neate. – IBA. – Lexis Nexis, 2009.
8. Sobel R. S. The Rule of Law: Perspectives on Legal and Judicial Reform in West Virginia / R. S. Sobel. – West Virginia, 2009.
9. Peacock A. A. Freedom and the Rule of Law / A. A. Peacock. – 2010.
10. Scarry E. Rule of Law, Misrule of Men / E. Scarry. – 2010.
11. Jowell J. The Rule of Law and its Underlying Values / J. Jowell // The Changing Constitution / ed. by J. Jowell, D. Oliver. – 7th ed. – Oxford, 2011.
12. Tuori K. The Rule of Law and the Rechtsstaat / K. Tuori // Ratio and Voluntas. – Ashgate, 2011.
13. Козюбра М. Принцип верховенства права у конституційному правосудді / М. Козюбра // Закон і бізнес. – 2000. – № 17.
14. Головатий С. Верховенство права у розумінні українських вчених / С. Головатий // Українське право. – 2002. – № 1. – С. 8–27.
15. Головатий С. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? / С. Головатий // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2 (3). – С. 96–113.

16. Рабінович П. Верховенство права: в інтерпретації Страсбурзького суду / П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2005. – № 48.
17. Луців О. М. Принцип верховенства права в інтерпретації Європейського суду з прав людини: характеристика деяких елементів / О. М. Луців // Практика європейського суду з прав людини: загальнотеоретичні дослідження: праці лабораторії дослідження теоретичних проблем прав людини. – Л., 2009. – Вип. 2. – С. 40–50.
18. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 8.
19. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution / A. V. Dicey; ed. R. E. Michener. – Indianapolis, 1982. – P. 109–110, 112, 145.
20. Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. – Книга 1: Верховенство права: від ідеї до доктрини. – К.: Вид-во «Фенікс», 2006. – С. 544–600.
21. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу / С. Головатий // Право України. – 2011. – № 5. – С. 164–168.
22. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку / М. І. Козюбра // Наукові записки НаУКМА. – 2015. – Т. 168: Юридичні науки. – С. 3–9.
23. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 180–181.
24. Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського Суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 гг. / Микеле де Сальвіа; [науч. ред. Ю. Ю. Берестнев; пер. А. А. Жуковой, Г. А. Пашковской]. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.
25. Верховенство права. Доповідь схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. // Право України. – 2011. – № 10.
26. Томас Ренч. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія / Томас Ренч; пер. з нім. В. Приходька. – К.: Дух і Літера, 2010.
27. Alexy R. The Existence of Human Rights / R. Alexy // ARSP-B. – 2013. – Vol. 136. – P. 12.
28. Алексі Р. Существование прав человека / Роберт Алексі // Известие высших учебных заведений. Правоведение. – 2011. – № 4. – С. 28.
29. Поляков А. В. Нормативность правовой коммуникации / А. В. Поляков // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 41.
30. Nussbaum J. W. Menschliches Tun und soziale Gerechtigkeit; Susan Moller Okin. Liberty and Welfare // Pennock J. R., J. W. Chapman (Hg.). Human Rights. – New York: New York University Press, 1981.
31. Rawls John. Eine Theorie der Gerechtigkeit / John Rawls. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1975.
32. Ackerman Bruce. Social Justice in the Liberal State / Bruce Ackerman. – New Haven: Yale University Press, 1980.
33. Ломман Г. Вступ / Георг Ломанн, Штефан Госепат // Філософія прав людини / [за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої]. – [2-ге вид.]. – К.: Ніка-Центр, 2008.
34. Корнаї Я. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський приклад / Янош Корнаї; [пер. з англ. В. Д. Сікорі]. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 82–83.
35. Апель К.-О. Проблема філософського обґрунтування у світлі трансцендентальної прагматики мови / Карл-Ото Апель; [пер. з нім. В. М. Купліна] // Після філософії: кінець чи трансформація? / [упоряд. К. Байнес та ін.; пер. за заг. ред. В. В. Ляха]. – К.: Четверта хвиля, 2000. – С. 214–256.
36. Апель К.-О. Киевские лекции: научно-популярная литература / Карл-Отто Апель; Укр. философ. центр. – К.: Стилюс, 2001. – 52 с.
37. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / Карл-Отто Апель; [пер. з нім. В. М. Купліна]. – К.: Дух і Літера, 2009. – 430 с.
38. Apel K.-O. Transformation der Philosophie. Band I. Sprachanalytik, Semiotik, Hermeneutik. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973. – 384 s.
39. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: [пер. с нем.] / Юрген Хабермас; [под ред. Д. В. Скляднева]. – СПб.: Наука, 2000. – 379 с.
40. Habermas J. Faktizität und Geltung / J. Habermas. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992. – 667 s.
41. Баумейстер А. Буття і благо: [монографія] / Андрій Баумейстер. – Вінниця: Т. П. Барановська, 2014.
42. Ferber R. Philosophische Grundbegriffe I. Eine Einführung / R. Ferber. – München: Beck, 2008. – S. 198.
43. Finnis J. Human Rights and Common Good: collected essays / J. Finnis. – New York, 2011. – P. 146, 153.
44. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Чарльз Сандерс Пирс; [пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева; ред. Л. Макеевой и др.]. – М.: Логос, 2000.
45. Кауфман А. Попередні зауваження щодо правової логіки та онтології відносин. Засади правової теорії, заснованої на понятті персони / Артур Кауфман // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1.
46. Мельвиль Ю. К. Чарльз Пирс и прагматизм (У истоков американской буржуазной философии XX в.) / Ю. К. Мельвиль. – М.: Издательство МГУ, 1968.
47. Hoffe Otfried. Normative Gerontologie / Otfried Hoffe // Jahrbuch Christlicher Sozialwissenschaften. – 1989. – 30. – S. 135–148.
48. Hoffe Otfried. Kategorische Rechtsprinzipien. Ein Kontrapunkt der Moderne / Otfried Hoffe. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990.
49. Hoffe Otfried. Gerechtigkeit als Tausch? Zum politischen Projekt der Moderne / Otfried Hoffe. – Baden-Baden: Nomos, 1991.
50. Hoffe Otfried. Moral als Preis der Moderne. Ein Versuch über Wissenschaft, Technik und Umwelt / Otfried Hoffe. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.
51. Hoffe Otfried. Tauschgerechtigkeit und korrektive Gerechtigkeit: Legitimationsmuster für Staatsaufgaben / Otfried Hoffe // Grimm A. (Hg.). Staatsaufgaben. – Baden-Baden: Nomos, 1994. – S. 713–737.
52. Hoffe Otfried. Vernunft und Recht. Hausteine zu einem interkulturellen Rechtsdiskurs / Otfried Hoffe. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
53. Гюффе О. Трансцендентальний обмін – фігура легітимації прав людини? / Отфрід Гюффе // Філософія прав людини / [за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої]. – К.: Ніка-центр, 2008. – С. 37–40.
54. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Г. Маслоу; [пер. с англ. А. М. Татлыбаева]. – СПб.: Евразия, 1999. – 479 с.
55. Хёффе Отфрид. Справедливость: философское введение / Отфрид Хёффе; пер. с нем. О. В. Кильдошева под ред. Т. А. Дмитриева. – М.: Практикс, 2007. – 192 с.
56. Malinowski B. Crime and Custom in Savage Society / B. Malinowski. – London, 1926.

P. Patsurkivskiy, R. Gavriliuk

ALGEBRA OF THE RULE OF LAW OR THE EXISTENTIAL ORDER OF THE HUMAN WORLD

Among the many problems of the law existence, the “algebraic” type of its phenomena includes the reality, the properties and nature of law as a whole, its actual ‘what’ and ‘how’, the way it is connected with the human and the humanity. In the most concentrated form, all these, as well as many other related questions, can be reduced to one generalizing problem of substantiation of the rule of law. The latter, as its comprehensive analysis proves, even within the paradigm limits of the same cognitive tradition, not to mention its different and even opposite alternatives, is solved differently from the point of view of philosophical and methodological tools and supplementary cognitive means. At the same time, the overwhelming majority of these versions complement each other and relate in one way or another to justification of existence of human rights as the nucleus, the foundations of law.

The article critically analyzes a common elemental approach to understanding the rule of law, and on the basis of the analysis of a wide range of philosophical and legal literature available in the domestic jurisprudence, substantiates the inseparable ontological and axiological connection of the rule of law with human being and inalienable human rights..

Keywords: algebra, rule of law, human being, human rights, human rights conception, self-regulation, public goods, transcendental exchange.

Матеріал надійшов 01.01.2017

УДК 340.131:111.12

Лихолат І. П.

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ДИХОТОМІЇ НАЛЕЖНОГО ТА СУЦОГО: У ПОШУКАХ РОЗУМІННЯ

Статтю присвячено дослідженню складності розуміння принципу верховенства права та відсутності його універсальної дефініції. Висунуто припущення, що причини цього криються у складності розуміння та визначення самого права. Запропоновано шлях подальшого дослідження принципу верховенства права з погляду його онтологічної структури, а саме, дихотомії належного та суцього. Надамо визначення належного та суцього принципу верховенства права.

Ключові слова: право, верховенство права, принцип, підпринцип, належне, суще.

Пошук уніфікованого розуміння та формулювання юридичною наукою принципу верховенства права, його однозначна інтерпретація є «неодмінною умовою успішного його запровадження у правотворчу і правозастосовну практику» [12, с. 333]. Закріплення у статті восьмій Конституції України принципу верховенства права інтенсифікували науково-практичні дослідження цього принципу. Але ні спроби надати дефіні-

цію верховенства права, запропоновані теоретиками права, ні визначення верховенства права як «панування права», надане в Рішенні Конституційного Суду України [13], не призвели до появи універсального визначення цього принципу в українському правознавстві.

Не тільки у вітчизняній правовій думці немає єдиної загальноприйнятої позиції щодо дефініції принципу верховенства права. В іноземній